

Kijk naar de context!

Hoe sociaal werkers bijdragen
aan sociale verandering en
empowerment

Redactie: Lilian Linders, Josip Kešić en Niels Hermens

UITGEVERIJ
COUTINHO

Kijk naar de context!

Kijk naar de context!

Hoe sociaal werkers bijdragen aan sociale
verandering en empowerment

Lilian Linders, Josip Kešić & Niels Hermens (redactie)

**UITGEVERIJ
COUTINHO**

bussum 2024

KENNISPLATFORM/LECTORAAT

Empowerment & Professionalisering

NOORD-HOLLAND

Deze publicatie is mede tot stand gekomen dankzij financiering van Hogeschool Inholland en het ministerie van VWS in het kader van de Werkplaatsen Sociaal Domein.

© 2024 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uv.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: Concreat, Utrecht

Beeld omslag: © Shutterstock

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISBN: 978 90 469 0894 5

NUR: 752

Voorwoord

Dit is een belangrijk boek. In de lange geschiedenis van het beroep sociaal werker is het altijd een kerntaak geweest om niet alleen naar de problemen van een individu te kijken, maar ook naar de maatschappelijke omstandigheden die hier invloed op hebben. In dit boek wordt dat met een mooi woord context-sensitief werken genoemd. Dat is niet iets wat je zomaar kunt, je moet het leren.

Een van de eerste Amerikaanse sociaal werkers, die veel ervaring had met het beïnvloeden van sociaal beleid en er lang geleden al een boek over schreef, wist dat dit niet eenvoudig is: 'Een van de moeilijkste terreinen voor sociaal werkers is het verband tussen situaties van directe hulpverlening en strategieën voor maatschappelijke verandering. In de directe hulpverlening of begeleiding moeten wij vaak de meeste energie steken.' (Bruins, 2019)

Daarom is het heel goed dat dit boek sociaal werkers leert hoe je maatschappelijke en beleidsmatige tekorten signaleert, agendeert en waar nodig probeert te veranderen.

Als student moet je meestal veel reflectieverslagen schrijven, die vaak over jezelf gaan. Belangrijk is dat je met dit boek ook leert reflecteren op de sociale en beleidsmatige omstandigheden die van invloed zijn op de mensen die sociaal werk nodig hebben. Dat wordt sociale reflexiviteit genoemd en is een noodzakelijke aanvulling op persoonlijke reflexiviteit.

Het op de juiste plaats aankaarten van beleidstekorten en onrechtvaardige situaties hoeft je niet alleen te doen. Dat kan samen met collega's, hoewel dat niet altijd even eenvoudig is. Organisaties zijn vaak afhankelijk van subsidies, waardoor ze niet altijd kritisch kunnen zijn. Je kunt bijvoorbeeld je beroepsvereniging vragen om met je mee te denken over wat voor soort actie je kunt ondernemen.

Het is goed dat dit boek laat zien dat je door op de juiste manier samen te werken met politici en beleidsmakers vaak meer bereikt dan door 'alleen maar' kritiek te geven op sociaal beleid. Als je deze kerntaak van je werk goed beheerst, kun je van grote betekenis zijn voor anderen.

Jan Willem Bruins

Directeur Beroepsvereniging van professionals in sociaal werk (BPSW)

Inhoud

Inleiding	11
Lilian Linders	

1 Context-sensitief werken aan empowerment	15
Lilian Linders	

1.1	Inleiding	15
1.2	Context-sensitief werken	17
1.3	Nog veel te leren	18
1.4	Context-sensitiviteit en empowerment	19
1.5	Context-sensitief werken aan empowerment	24
1.6	Conclusie	26

2 Collectief signaleren en agenderen	27
Paula Smith & Josine Steenvoorde	

2.1	Inleiding	27
2.2	Het toeslagenschandaal als voorbeeld	28
2.3	Waarom gebeurt collectief signaleren en agenderen nog zo weinig?	30
2.4	Collectief signaleren en agenderen in de praktijk van het sociaal werk	33
2.5	Handvatten voor collectief signaleren en agenderen	35
2.6	Vijf strategieën voor collectief agenderen	39
2.7	Conclusie	40

3 Van individueel naar collectief werken aan gezondheid	41
Stefania Maginzali & Niels Hermens	

3.1	Inleiding	41
3.2	Werken volgens een brede benadering van gezondheid	43
3.3	Ongelijkheid in gezonde keuzemogelijkheden	45
3.4	Twee taken voor de sociaal werker	47
3.5	Werken aan de leefomgeving	48
3.6	Werken aan gezonde gemeenten en dorpen	50
3.7	Conclusie	52

4

Context-sensitief werken aan veerkracht van jonge nieuwkomers

55

Aron Leijenhorst, Mark van Dijk, Aafke Brinkhuijsen & Barbara van der Ent

4.1	Inleiding	55
4.2	Veerkracht: een kritische blik op het concept	57
4.3	Vier voorbeelden van veerkracht bij jonge nieuwkomers	57
4.4	Context-sensitief aan het werk met jonge nieuwkomers	65
4.5	Conclusie	68

5

De kracht van buurtgemeenschappen

69

Aafke Brinkhuijsen, Stefania Maginzali & Huub Purmer

5.1	Inleiding	69
5.2	Gemeenschappen: een introductie	70
5.3	Vreedzaam naast elkaar leven door het versterken van publieke familiariteit	72
5.4	Versterken van buurtgemeenschappen: drie methoden	73
5.5	Conclusie	80

6

Context-sensitief werken met ervaringskennis

83

Josine Steenvoorde & Mark van Dijk

6.1	Inleiding	83
6.2	Ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid	84
6.3	Rollen van ervaringsdeskundigen	85
6.4	Waarom ervaringskennis zo belangrijk is	87
6.5	Soorten ervaringsdeskundigen	89
6.6	Context-sensitief werken met ervaringskennis	92
6.7	Verklaringen voor wrijving in de samenwerking	93
6.8	Conclusie	95

7

De sociaal werker als partner van de gemeente

97

Niels Hermens, Tineke de Wit & Huub Purmer

7.1	Inleiding	97
7.2	Samenwerken met de gemeente in het belang van de inwoners	98
7.3	De wereld van de gemeente	100
7.4	Hoe beleid wordt ontwikkeld en uitgevoerd	101

7.5	Voorbeelden van samenwerking tussen sociaal werkers en gemeente	105
7.6	Lessen uit de voorbeelden	109
7.7	Conclusie	110

8 Sociale reflexiviteit als voorwaarde voor context-sensitief werken 111

Josip Kešić & Lilian Linders

8.1	Inleiding	111
8.2	Sociale reflexiviteit	112
8.3	Waar komt het begrip vandaan?	113
8.4	Reflecteren in het hbo-onderwijs Social Work	115
8.5	Reflectierisico's	116
8.6	Een kloof tussen leren reflecteren en andere vakken	117
8.7	Het overbruggen van de kloof: sociale reflexiviteit	118
8.8	Oefenen met sociale reflexiviteit	119
8.9	Voorbeelden van sociale reflexiviteit	120
8.10	Conclusie	124

Literatuurlijst	125
Register	136
Over de auteurs	141

Inleiding

Lilian Linders

De sociaal werker als sociaal veranderaar

Toen Laura Tijssen vandaag zag hoe het Malieveld volstroomde, voelde het 'machtig'. 'Zo veel mensen, zeventuizend, meer dan verwacht.' Zelf begeleidt ze pleegouders, maar ze stond vandaag ook zij aan zij met jongeren, politici, ouders: mensen die zien dat het zo niet langer kan (Van der Wal, 2022).

Op 15 maart 2022 was er een jeugdzorgmanifestatie in Den Haag. Jeugdzorgwerkers staken en trekken naar het Malieveld, omdat ze al jaren met lede ogen moeten aanzien dat kinderen te laat of niet de juiste hulp krijgen; wachtlijsten, administratieve lasten en de werkdruk torenhoog zijn; het Rijk in de toekomst nog meer bezuinigt op de jeugdzorg; en de onderhandelingen over een deugdelijke cao die recht doet aan de jeugdzorg zijn vastgelopen. Demonstratie als collectieve actie, zoals die van de jeugdzorgmedewerkers, is vrij zeldzaam in het domein waar sociaal werkers actief zijn. Toch behoort het wel bij hun opdracht om bij te dragen aan sociale verandering. Hoe ze dat doen is al vijf jaar onderwerp van praktijkonderzoek in ons lectoraat Empowerment en Professionalisering. Daarbij vragen we geregeld aan onze werkveldcontacten en partners (bewoners, professionals, leidinggevendenden, gemeenteambtenaren, ervaringsdeskundigen, enzovoort) wat voor advies ze ons mee willen geven voor de opleiding Social Work. Welke kennis of competenties vinden zij belangrijk? Vele antwoorden in verschillende bewoordingen benadrukten allemaal het belang van verder kunnen kijken dan de individuele cliënt en oog en gevoel kunnen hebben voor de context waarin je werkt. In het maatschappelijk debat van de afgelopen jaren over de rol van sociaal werk komen deze wensen krachtig en dringend naar voren in de oproep voor meer politiserend sociaal werk.

Het sectorplan Hogere Sociale Studies, *De sociaal professional als sociaal veranderaar* (2023), getuigt van diezelfde noodzaak. Dit plan agendeert nadrukkelijk de essentiële taak van het hbo om sociaal professionals te leren zich bewust te worden van de maatschappelijke context en hun rol hierin als veranderaar. Het beroepsprofiel van de BPSW (Koeter, 2022) beklemtoont eveneens de noodzaak dat sociaal werkers zich bewust zijn van de verhouding tussen maatschappelijke oorzaken en individuele problemen, en dat zij de wisselwerking tussen mensen en de sterk veranderende context in het vizier

hebben om bij te kunnen dragen aan sociale verandering. Beide documenten benoemen empowerment als essentiële functie van de sociaal werker.

Empowerment ligt ook aan de basis van dit boek, als denk- en handelingskader voor sociaal werkers. Om je te kunnen ontwikkelen als sociaal veranderaar is bij de beroepsgroep bewustwording nodig van die sociale context en het bijbehorende krachtenveld, en ook van de rol als veranderaar. Het vermogen dat hiervoor nodig is noemen we **context-sensitiviteit**. Daarmee bedoelen we niet alleen het inzicht in de directe omgeving waarin een casus of een situatie zich afspeelt (de wijk, de samenstelling van het gezin, de betrokkenen, enzovoort), maar ook het verband met beleid, organisaties en grote maatschappelijke vraagstukken (zoals de ontwikkelingen in de jeugdzorg, institutioneel racisme, migratievraagstukken, armoede en schulden, de energiecrisis of de problemen op de woningmarkt). Ook omvat het begrip het vertalen van deze context naar het eigen professionele handelen.

Er is al veel praktijkkennis beschikbaar om sociaal werkers handvatten te bieden om context-sensitief te werken. Denk bijvoorbeeld aan publicaties van diverse lectoraten, de Werkplaatsen Sociaal Domein (www.werkplaatsensociaaldomein.nl) en landelijke kennisinstituten zoals Movisie, NJi en Vilans. Zij verzamelen, ontwikkelen en verspreiden praktijkkennis, onder meer ter versterking van het sociaal werk. Deze publicaties vinden geregeld hun weg naar het onderwijs. Hogescholen die de opleiding sociaal werk aanbieden zetten al intensief in op het leren om met een kritische en onderzoekende blik te opereren in een (politiek) speelveld.

Het daadwerkelijk toepassen van deze kennis blijft een moeilijke opgave. Dat komt zeker ook doordat de rol van sociaal werker lastig is om vorm te geven in een sector waarin bezuinigingen en (organisatie)veranderingen hun sporen blijven nalaten. Mede hierdoor hebben sociaal werkers in hun vaak zware en uitgebreide takenpakket weinig ruimte voor context-sensitief werken. Daarom blijft het belangrijk dat we (aankomende) professionals helpen hun eigen veranderkracht te (h)erkennen en in te zetten.

Doel en opbouw van het boek

Dit boek beoogt studenten, docenten en professionals te leren hoe ze context-sensitief kunnen worden. Het bestaat uit thematische hoofdstukken die grotendeels voortkomen uit onderzoek van het lectoraat dat we samen met docenten, docent-onderzoekers en onze werkveldpartners uitvoeren. De verschillende hoofdstukken kunnen naar wens gebruikt worden in alle facetten van het onderwijs, tijdens trainingen, inhoudelijke vakken, intervisie, werkgroepen of hoorcolleges. Ze zijn voorzien van oefeningen en denkrichtingen

om de context-sensitiviteit van studenten te trainen en hen te helpen op zoek te gaan naar hun veranderkracht en -macht. We weten dat dit soort vaardigheden zich pas echt ontwikkelt met ervaring. Dit betekent dat we niet van pas afgestudeerde sociaal werkers verwachten dat ze direct op alle fronten context-sensitief kunnen werken. Met dit boek willen we dan ook vooral bewustzijn creëren over het belang van context-sensitief werken en wat dit vraagt van sociaal werkers, zodat zij dit gaandeweg tijdens hun opleiding en loopbaan kunnen leren toepassen.

Na een inleidend hoofdstuk over wat we onder politiserend werken verstaan en de relatie ervan met context-sensitief werken en empowerment, komt in de hoofdstukken 2, 3 en 4 een aantal uitdagingen aan bod die van de sociaal werker vragen om context-sensitief te werken. Deze gaan over het 'collectief signaleren' van ontwikkelingen die het welbevinden van burgers belemmeren, zoals het geval was bij het toeslagenschandaal (hoofdstuk 2), over hoe de sociaal werker om kan gaan met vooroordelen over wat gezondheid en een gezonde leefstijl is (hoofdstuk 3), en over hoe de nadruk op veerkracht bij jonge nieuwkomers de grotere context kan verhullen (hoofdstuk 4). Hoofdstuk 5 richt zich op de buurt, in het bijzonder buurtgemeenschappen, als context van sociaal werk. De twee hoofdstukken daarna gaan over context-sensitief werken in relatie tot anderen, in het bijzonder ervaringsdeskundigen (hoofdstuk 6) en gemeenten (hoofdstuk 7). De inhoudelijke keuze voor deze hoofdstukken is bepaald door thema's en invalshoeken die in ons onderzoek frequent aan bod kwamen. Deze beslaan zeker niet het gehele veld, maar door met de stof aan de slag te gaan en te oefenen met de bijbehorende vragen en opdrachten wordt context-sensitiviteit getraind, zodat deze competentie ook bij andere vraagstukken ingezet kan worden. Ook het laatste hoofdstuk 8 zal daarbij helpen. Dit hoofdstuk richt zich op de sociaal werker zelf en de vaardigheid van sociale reflexiviteit: een vorm van reflectie die helpt om het bewustzijn van het krachtenveld in en rondom sociaal werk te versterken.

1

Context-sensitief werken aan empowerment

Lilian Linders

1.1 Inleiding

Het uitgangspunt van dit boek is dat de context(en) waarin mensen leven, en de ontwikkelingen in beleid en samenleving het welbevinden van mensen kunnen bevorderen of belemmeren. We beschouwen het als een taak van sociaal werkers om daar waar nodig de context zo te beïnvloeden dat deze ten goede komt aan de empowerment van mensen. Dit beïnvloeden kun je doen door te protesteren of problemen in beleid zichtbaar te maken. Het kan ook door samen te werken met anderen, zoals bewoners, beleidsmakers, politici en professionals uit andere domeinen zoals veiligheid, gezondheid en handhaving. Welke manier je kiest is uiteraard afhankelijk van de situatie.

Het adresseren van structurele en maatschappelijke problemen zit ingebakken in de opdracht van sociaal werk. De internationale definitie van sociaal werk (International Federation of Social Workers, 2014) waaraan opleidingen zich committeren, stelt dat sociaal werk is gericht op de empowerment van mensen, het toepassen van de principes van sociale rechtvaardigheid, mensenrechten en collectieve verantwoordelijkheid, en het mobiliseren van mensen en structuren om problemen van mensen het hoofd te bieden en het welzijn van mensen te versterken. Elke hbo-opleiding sociaal werk in Nederland onderbouwt de opleiding en het curriculum vanuit deze definitie, die bovendien ook terug te vinden is in de beroepscode voor sociaal werkers: 'De professional signaleert en agendaert maatschappelijke ontwikkelingen en beleidseffecten die het tot hun recht komen van mensen kunnen belemmeren' (BPSW, 2021, p. 25). De jeugdzorgdemonstratie zoals benoemd in het citaat aan het begin van de inleiding van dit boek is een voorbeeld van hoe dit op grote schaal kan plaatsvinden. Dit wordt ook wel aangeduid als politiserend werken (zie ook Boone et al., 2022).

Andere vormen van collectieve actie komen vaker voor, zoals samenwerking gericht op beïnvloeding van beleid. Een voorbeeld hiervan is Participatief Drama (zie het kader hierna), waarmee mensen die zich niet gehoord voelen een politieke stem krijgen (Stichting Formaat, Werkplaats voor Participatief Drama, 2014).

Participatief Drama

Participatief Drama is een sociale interventie in de vorm van theater voor mensen die het moeilijk vinden voor zichzelf op te komen. Ze bevinden zich in een achterstandspositie en/of hebben moeite om mee te doen in de maatschappij. Denk bijvoorbeeld aan mensen met psychosociale problemen, een verstandelijke beperking of armoede en schulden. Om hun positie in de samenleving te verbeteren worden verschillende participatieve (drama)methodieken ingezet. De werkwijze is als volgt: gedurende minimaal een half jaar ontmoeten de participanten elkaar wekelijks. Tijdens de bijeenkomsten delen ze onder begeleiding van een facilitator en een co-facilitator (en eventueel een zorgbegeleider) hun ervaringen, problemen en uitdagingen. In een veilige omgeving zoeken de participanten naar manieren om met de uitdagingen in hun leven om te gaan, zonder dat er direct impact is op het 'echte' leven. Participanten dragen thema's aan die gezamenlijk worden uitgediept door er scènes van te maken. Deze scènes bij elkaar vormen een interactieve theatervoorstelling. Het publiek wordt actief betrokken bij wat zich afspeelt op het podium; de participanten gaan het podium op en veranderen van toeschouwer in 'doeschouwer'. Op deze manier krijgen ze een stem, vinden ze ondersteuning bij elkaar en bij het eigen sociale netwerk, en maken ze zelf inzichtelijk hoe hun leven eruitziet en waar ze tegen aanlopen.

Ook burgerinitiatieven beïnvloeden het beleid van 'onderop': ze proberen in plaats van te denken vanuit de professionele systeemwereld van zorg, vanuit de leefwereld van mensen te denken en te handelen. Denk bijvoorbeeld aan de zogenoemde zorgzame buurten (Canoy et al., 2023). Een bekend voorbeeld hiervan is Austerlitz, een plaats binnen de gemeente Zeist. In Austerlitz sloegen de bewoners de handen in elkaar om iets aan de leefbaarheid van hun dorp te doen. Hiervoor richtten ze de zorgcoöperatie Austerlitz Zorgt op. Sindsdien regelt het dorp zelf zijn zorg en welzijn met actieve vrijwilligers, een eigen dorpsondersteuner en zorgcoördinator. Zij realiseerden onder meer een nieuw voorzieningencentrum met een dorpshuis, een school, een kinderopvang en een wooncomplex voor oud en jong. Ook het lokale café-restaurant is overgenomen door de gemeenschap.

Dergelijk collectieve initiatieven zijn hard nodig, want het wordt steeds duidelijker dat de grote problemen van onze tijd niet op individuele schaal op te lossen zijn (zie bijvoorbeeld De Brabander et al., 2021). Begrippen als eigen verantwoordelijkheid, eigen regie of zelfredzaamheid blijven krachteloos als de structurele oorzaken van maatschappelijke en politieke problemen verwaarloosd worden. Dat geldt ook bij kwesties als de sociale gevolgen van het coronavirus, toenemende polarisatie, gezondheidsverschillen, armoede en schulden.

Al jaren wordt een soms pittig debat gevoerd in de vakbladen, vakliteratuur en sociale media over de mate waarin politiserend werken tot de opdracht van de sociaal werker behoort. Het dossier politisering sociaal werk (www.sociale-vraagstukken.nl/dossiers/politisering-sociaal-werk) bijvoorbeeld weerspiegelt een levendig debat hierover. Het uitgangspunt van dit boek is dat politiserend werken een kerntaak is van sociaal werk. Politisering is immers onlosmakelijk verbonden met de opdracht van sociaal werk, namelijk het opkomen voor ‘het zwakste belang’ (Spierts, 2017). Hiermee bedoelen we het publiek maken van de stem van mensen die, bijvoorbeeld doordat ze in een kwetsbare positie verkeren of te maken hebben met sociale uitsluiting, het minst gezien en gehoord worden. Wel heerst er een misverstand over politiserend werken dat we uit de weg willen ruimen: het gaat niet over het innemen van een politiek standpunt. Politiserend werken betekent dat sociaal werkers de stem en belangen van groepen burgers met en voor wie zij werken naar voren brengen en zichtbaar maken. Politiek bedrijven is niet iets waar alleen politici mee bezig zijn, het behelst de hele samenleving: ‘Het politieke is overal waar mensen samen nadenken over, discussiëren, het wel of niet met elkaar eens zijn en besluiten nemen over de manier waarop we met elkaar samenleven en hoe we willen omgaan met problemen waarin we als samenleving tegenaan lopen’ (Boone et al., 2022, p. 9).

1.2 Context-sensitief werken

Sociaal werkers manoeuvreren tussen beleidsdoelen, wensen van bewoners, cliënten en hun eigen professionele waarden. Hierbij signaleren, benoemen, bevragen en veranderen ze de praktijk van sociaal werk, het overheidsbeleid en de samenleving als geheel. Dit vraagt van (toekomstige) sociaal werkers dat ze leren bewegen tussen verschillende werelden en diepgaand inzicht verwerven in de maatschappelijke mechanismen die de empowerment van burgers belemmeren of er juist aan bijdragen. Dat betekent dat sociaal werkers ook de systemen en werkwijzen die henzelf hinderen, tegenwerken of onderdruk-

ken bij het uitoefenen van hun beroep kritisch bevragen. Dat doen ze op een goed doordachte manier, waarbij ze zich steeds opnieuw verdiepen in de context van hun werk en zoeken naar aanknopingspunten om sociale verandering te bewerkstelligen ten gunste van en samen met de mensen die hulp of ondersteuning nodig hebben. Als ze dat niet doen, kunnen ze onbedoeld de empowerment van de mensen om wie het gaat belemmeren. Daarom is het belangrijk dat (aankomende) professionals leren hoe en waar ze vanuit hun rol invloed kunnen uitoefenen ten gunste van het zwakste belang. Dit doen ze vanuit verworven inzicht in de mensen met wie ze te maken hebben, wat er speelt in hun directe omgeving, wie er bij betrokken zijn en welke organisatie-, beleids- en maatschappelijke vraagstukken relevant zijn. Deze vaardigheden scharen we onder de noemer context-sensitief werken. Het verschil tussen empowerment en context-sensitiviteit is dat empowerment niet over de sociaal werkers zelf gaat, maar over de burgers, cliënten en bewoners die ze trachten te ondersteunen. Sociaal werkers dragen bij aan hún empowerment en context-sensitiviteit is een competentie die ze hiervoor nodig hebben.

1.3 Nog veel te leren

We bestudeerden essays van studenten in de afstudeerfase, waarin hun werd gevraagd hun visie op sociaal werk te articuleren. Een minderheid drukt in deze visie uit dat sociale problemen in hun bredere context begrepen en beïnvloed moeten worden, een enkeling signaleert sociaal onrecht. Maar inzicht in wat het veranderen van deze bredere omstandigheden precies zou inhouden en wat de eigen beroepsrol hierin zou kunnen zijn, ontbreekt bij de meesten. Zo stelt één student bijvoorbeeld wel dat de gemeente meer moet investeren in dagbesteding in de wijk, maar laat zij vervolgens onbesproken wat mogelijk de eigen (beroeps)rol hierin zou kunnen zijn of wat voor collectieve handelingsopties er zijn. Uit deze bevindingen leidden wij af dat het merendeel van de studenten zichzelf nog niet beschouwt als (aankomend) politiserend professional en ook niet als sociaal werker die focust op contextuele of structurele oorzaken van sociale problemen. Studenten sociaal werk zien zichzelf vooral als toekomstige individuele hulpverleners en dichten zichzelf geen actieve rol toe als actor in het bewerkstelligen van sociale verandering. Het overheersende beeld onder studenten is dat de invloedssfeer van sociaal werkers zich beperkt tot individuele cliënten, zelfs als zij de sociale en politieke context in het vizier hebben (Kešić et al., 2021).

Opdracht 1.1: Invloed op sociale problemen

Studenten en docenten van de opleiding Social Work vinden het soms lastig om verbanden te leggen tussen sociale problemen in een bredere context en de invloed die je daar als beroepsgroep op kunt uitoefenen.

- Herken je deze situatie?
- Wat zijn de oorzaken van deze situatie?
- Wat zou je willen leren over de context van sociale problemen?

1.4 Context-sensitiviteit en empowerment

Context-sensitiviteit is geen doel op zichzelf, maar een competentie die sociaal werkers nodig hebben om empowerment te realiseren, want in empowerment komen individuele, collectieve en politiek-maatschappelijke dimensies samen. Context-sensitief werken, inclusief context-sensitief politiseren, draagt dus bij aan empowerment. Om te begrijpen hoe dat zit, is het belangrijk om eerst meer over empowerment te weten.

Een van de grondleggers van het begrip empowerment is de Braziliaanse pedagoog Paolo Freire. Zijn aanpak was wat we nu outreachend zouden noemen: hij ging naar de dorpen in zijn omgeving waar de allerarmste Brazilianen woonden en sprak met hen over hun wensen voor het dagelijks leven. Hiermee schiep hij de basis voor een dialoog over (beperkende) levensomstandigheden (Boumans, 2015). Freire moedigde de gemarginaliseerde mensen met wie hij werkte aan om kritisch na te denken over politiek en sociaal onrecht, omdat hij ervan overtuigd was dat een diepgaand inzicht in armoede, onderdrukking, en economische en historische factoren een voorwaarde is om positieve verandering te bewerkstelligen. Hij geloofde dat een groeiend inzicht in de eigen mogelijkheden tot een relativering van de macht van anderen leidt. Het vermogen om het persoonlijke in verband te brengen met de politiek-maatschappelijke context noemt Freire **kritisch bewustzijn**.

In de definitie van empowerment die in Nederland veel wordt aangehaald, weerklinken nog steeds de inzichten van Freire: 'Empowerment is een proces van versterking waarbij individuen, organisaties en gemeenschappen greep krijgen op de eigen situatie en hun omgeving en dit bereiken via het verwerven van controle, het aanscherpen van kritisch bewustzijn en het stimuleren van participatie' (Van Regenmortel, 2002, p. 76). Empowerment richt zich op het vermogen van mensen om hun eigen leven vorm te geven aan de hand van de door hen gewenste veranderingen. Het gaat daarbij om zowel de kracht van mensen om invloed te hebben op hun eigen leven, als op de structurele oorzaken van sociale problemen, zoals kansenongelijkheid en sociale uitsluiting (Boumans, 2012).

Empowerment gaat dus niet alleen over de eigen kracht van mensen, maar juist ook over waar de macht zit om die eigen kracht te realiseren. Het is daarom belangrijk dat sociaal werkers zich bewust zijn van de krachts- en machtsverhoudingen in het speelveld waar ze aan de slag gaan. En dat is precies waar ze die context-sensitiviteit voor nodig hebben: om te ontdekken waar de macht zit die belemmeringen voor mensen kan wegnemen en hoe ze bij die macht kunnen komen en deze kunnen beïnvloeden. Als sociaal werkers de opdracht krijgen mensen met een beperking te ‘laten participeren’ in de samenleving, maar geen enkel publiek gebouw bereikbaar blijkt te zijn voor een rolstoel, dan is het onderdeel van hun beroep om bij gemeenten aan te kloppen om die drempels weg te nemen. Als mensen vanwege hun ‘exotische achternaam’ door de Belastingdienst als fraudeur bestempeld worden en daardoor ten onrechte (tien)duizenden euro’s moeten terugbetalen, die ze niet hebben, dan is individuele schuldhelpverlening dweilen met de kraan open. Dan zijn er ook structurele en systemische veranderingen nodig, en daarvoor is doorzettingsmacht vereist. Het is niet voor niks dat het woord *power* in het Engels een dubbele betekenis heeft: ‘macht’ en ‘kracht’ (Jacobs et al., 2005), twee kanten van dezelfde medaille. Wie werkt vanuit empowerment, kijkt en handelt naar de vervlechting van individuen, gemeenschappen en organisaties in sociale vraagstukken. Om die verschillende lagen van empowerment inzichtelijk te maken, onderscheiden Jacobs et al. (2005) en Van Regenmortel (2008) drie dimensies van empowerment: **power from within**, **power with** en **power to**.

1 Power from within

De individuele dimensie betreft empowerment op persoonlijk vlak, de *power from within* (kracht van binnenuit). Dit gaat om het ontdekken en aanspreken van de eigen kwaliteiten en talenten, en het geloof in de eigen vaardigheden en mogelijkheden, maar ook om het vertrouwen in het vermogen en de wil van mensen om hun persoonlijke situatie te beïnvloeden.

2 Power with

De tweede dimensie, de *power with*, betreft het mobiliseren van informele hulpbronnen in de eigen omgeving, zoals sociale steun van familie, vrienden of burens, of de kracht van zelforganisatie en lotgenotencontact.

3 Power to

De eerste twee dimensies dragen samen bij aan de derde dimensie: empowerment op breder politiek-maatschappelijk gebied, de *power to*. Dit is de macht of invloed om structurele veranderingen van maatschappelijke processen door te voeren, bijvoorbeeld het toegankelijk maken van voor-

zienen of het beïnvloeden van wet- en regelgevingen die tot maatschappelijk onrecht leiden.

Deze drie dimensies worden nog weleens los van elkaar gezien, maar ze hangen juist met elkaar samen. Daarom heten ze dimensies en niet bijvoorbeeld niveaus. Als persoonlijke en collectieve krachten gebundeld worden tot macht en invloed op een breder sociaal, maatschappelijk en politiek vlak, kunnen ze elkaar versterken.

Charlotte Bouwman

Een voorbeeld van het bundelen van persoonlijke en collectieve krachten zijn de acties van de journalist Charlotte Bouwman. Zij verwierf landelijke bekendheid vanwege haar acties tegen de lange wachtlijsten voor psychiatrische patiënten. Bouwman, die zelf psychische problemen heeft, ging voor het ministerie zitten om van wachtlijsten een publieke kwestie te maken. Zo werd zij het gezicht van de wachtlijsten. Ze had het vertrouwen en de wil om haar persoonlijke situatie te beïnvloeden (power from within). Dat gaf haar de kracht om haar omgeving te mobiliseren. Tientallen lotgenoten stonden haar bij, er was een campagne team en er waren mensen die via sociale media hun solidariteit betuigden en zo de actie publieke bekendheid gaven (power with). Op deze manier wist ze ook de politiek te bereiken. Charlotte kreeg landelijk én politiek veel aandacht voor haar actie (power to). Zo bracht zij de wachtlijstenproblematiek in de ggz breed in de publieke belangstelling en op de politieke agenda (Polak, 2020).

Dit vermogen om vanuit de drijfveer om onrecht te bestrijden het persoonlijke in verband te brengen met de politieke en de culturele context, is wat Freire kritisch bewustzijn noemt (Freire, 2005).

Met deze drie dimensies van empowerment hebben we nog niet het gehele krachtenveld waarmee sociaal werkers te maken hebben in beeld gebracht. Wat we niet mogen vergeten is de **power over**, het gebruik van macht om te domineren en te voorkomen dat anderen de macht (terug)krijgen. Dit begrip, zo stellen VeneKlasen & Miller (2002), omvat de wellicht bekendste interpretatie van macht: macht als repressie, geweld, dwang, discriminatie, corruptie en misbruik. Kortom, macht waar een negatief waardeoordeel aan hangt. Sociaal werkers ervaren vaak ongemak als ze het over de machtsvraag hebben, zeker in relatie tot hun eigen handelen. Liever spreken ze over gelijkheid en gelijkwaardigheid. Dit terwijl omgaan met macht en afhankelijkheid wel een onderdeel is van het beroepsprofiel en de beroepscode van de sociaal werker.

Zo beschrijft artikel 6 van de beroepscode, getiteld 'Macht en afhankelijkheid': 'De professional gaat een verantwoorde professionele relatie aan met mensen, waarin hij het gezag, de invloed en het eventuele overwicht ten opzichte van de ander in positieve zin aanwendt' (Steenmeijer, 2021, p. 13). Ook in het beroepsprofiel van de sociaal werker (Koeter, 2022) is er aandacht voor de rol van macht en gezag.

In de wetenschappelijke literatuur over empowerment is er veel discussie of we power over als een waardenvrij begrip kunnen zien (Pansardi & Bindi, 2021). De voorstanders beargumenteren dat de mate waarin power over 'goed' of 'fout' is afhangt van de situatie (Van Baarle et al., 2021). Denk bijvoorbeeld aan het uit huis plaatsen van kinderen in een voor hen levensgevaarlijke situatie: dan wordt macht ingezet als dwang, tegen de wil van de ouders in, maar wel in het belang van de kinderen, omdat hun veiligheid in het geding is. Is het dan nog een 'slechte' of 'verkeerde' manier van macht inzetten? Van Baarle et al. (2021) betogen dat een dergelijke invulling van power over binnen de visie van empowerment kan vallen als zij als middel ingezet wordt om de empowerment (zowel from within, with en to) van de betrokkenen te realiseren. In de situatie van de uit huis geplaatste kinderen betekent dit dat alle inspanningen erop gericht moeten zijn om de overige dimensies van empowerment te realiseren. Zowel binnen het gezin als binnen de directe omgeving zullen krachten, talenten en hulpbronnen gemobiliseerd moeten worden en aan structurelere voorwaarden gewerkt moeten worden (zoals ontoereikende inkomens, ontoegankelijke voorzieningen, enzovoort) om het gezin weer een veilige thuisbasis te laten zijn. Of, als dit niet haalbaar is, zal er een andere veilige thuisbasis moeten komen voor de kinderen, zoveel mogelijk in samenwerking met de betrokkenen.

Al met al betekent dit dat we power over niet als een aparte categorie van empowerment kunnen beschouwen. Het concept power over maakt deel uit van de empowermentvisie voor zover het bijdraagt aan de drie dimensies van empowerment. Studenten krijgen hier in hun stages en (toekomstige) werk onvermijdelijk mee te maken, bijvoorbeeld als ze tegen gemeente- of overheidsbeleid aanlopen dat onrechtvaardig uitpakt en mensen belemmert in hun maatschappelijk functioneren. Dan is het belangrijk dat sociaal werkers leren kritisch te zijn, te signaleren en te agenderen (zie hoofdstuk 2). Ze moeten zich afvragen wanneer en in welke mate het inzetten van power over nog bijdraagt aan de opgave van sociaal werk in termen van sociale rechtvaardigheid en mensenrechten. De power over die in dienst staat van empowerment gaat over het geven en nemen van macht, en het kunnen inschatten wat de beste oplossing is.

De sociaal werker heeft zelf ook te maken met power over. Enerzijds omdat je als professional ook macht hebt over besluitvormingsprocessen: denk aan de Wmo-medewerker die besluit of iemand wel of niet recht heeft op een aanvullende voorziening, wat direct raakt aan de empowerment van de ander. Anderzijds zijn sociaal werkers onderhevig aan power over, bijvoorbeeld wanneer een gemeente stopt met de aanbesteding van de organisatie waarin zij werken, of wanneer zij tijdrovende administratieve taken moeten uitvoeren die ten koste gaan van de tijd die ze aan bewoners kunnen besteden. In het laatste geval gaat het om systemen en werkwijzen die de sociaal werkers hinderen, tegenwerken of onderdrukken bij het uitoefenen van hun beroep, en ondernemen ze indien nodig actie. Maar dit doen sociaal werkers niet 'zo maar'. Daarvoor hebben ze kennis, inzicht en gevoeligheid nodig voor de context van hun werk en het krachtenveld daarbinnen. Ondernemen sociaal werkers actie zonder dergelijke context-sensitiviteit, dan kunnen zij ook ongewild afbreuk doen aan empowerment.

Burgerkracht

Een voorbeeld van hoe empowerment onder druk kan komen te staan, is de goedbedoelde ondersteuning van burgerkracht in een middelgrote stad in Nederland. Het versterken van burgerkracht en burgerparticipatie is in veel gemeenten prominent beleid. De gemeente voerde in het kader van dat beleid op verzoek van een groep actieve bewoners een wijziging in het bestemmingsplan door (power to), zodat zij een ontmoetingsplek konden realiseren en daarmee hun netwerken konden versterken (power with). Nadat de plannen bekend werden, bleek een groepje bewoners tegen de komst van de ontmoetingsplek te zijn: die kwam namelijk in de plaats van een speeltuintje. Het conflict liep hoog op en er ontstond tweespalt in de buurt tussen de voor- en tegenstanders van de beoogde ontmoetingsplek. De negatieve impact op de buurt was groot. Mensen die voorheen vriendschappelijk met elkaar omgingen, groetten elkaar niet meer op straat. Als de gemeente meer context-sensitief had gehandeld – in samenspraak met sociaal werk bijvoorbeeld – had zij haar besluit gebaseerd op een bredere kijk op de wijk en de wensen en belangen die daar speelden. Wellicht was de wens van een deel van de bewoners om een ontmoetingsruimte te realiseren dan op een heel andere manier gerealiseerd (Van der Sanden, 2018).

1.5 Context-sensitief werken aan empowerment

Context-sensitief werken aan empowerment van individuen, groepen of gemeenschappen kan op heel veel verschillende manieren. Eén voorbeeld is door kritisch te zijn op hoe professionals of gemeenten praten over bewoners of cliënten. Als professionals in een sociaal wijkteam de opdracht bespreken om het ‘granieten bestand’ (mensen die langdurig in de bijstand zitten) naar werk toe te bewegen bijvoorbeeld. Niet zelden gaat het hier om mensen in wie weinig tijd en middelen zijn geïnvesteerd, mensen bij wie professionals de hoop al hebben opgegeven omdat ze inschatten dat ze praktisch geen kans hebben op betaald werk. Als het de bedoeling is om deze mensen te bewegen naar maatschappelijke participatie, dan is het niet empowerment om ze als groep gevangen te zetten in een metafoor van een onwrikbaar stuk steen. Een vergelijkbare beperkende stigmatisering vindt plaats als gesproken wordt over ‘lvb’ers’ (licht verstandelijke beperking): autisten, verstandelijk beperkten, blinden, doven, kwetsbaren, enzovoort. Door dergelijke formuleringen vallen de personen om wie het gaat als het ware samen met hun beperking, in plaats van dat ze worden gezien als mensen met allerlei eigenschappen, talenten en rollen in de samenleving: vader of moeder, broer of zus, kind van, vrijwilliger, werknemer, mantelzorger, vriend, enzovoort. Ze hebben daarnaast een of meer beperkingen. Het waarnemen van dit soort (onbedoelde) stigmatisering van mensen hoort bij context-sensitief werken, omdat het getuigt van inzicht in de beleving van de persoon zelf, hoe de stigmatisering tot stand komt, de beleidscontext en het maatschappelijke fenomeen van sociale uitsluiting en stigmatisering. Als je van daaruit de professionele moed hebt (zie Klaase, 2017) om dit bespreekbaar te maken, draag je bij aan empowerment.

Een ander voorbeeld van context-sensitief professioneel handelen in het belang van empowerment komt uit een onderzoek naar inclusie wat betreft mensen met een licht verstandelijke beperking (lvb) (Smith & Linders, 2020). De maatschappelijke en politieke normen van ‘zelfredzaamheid’ en ‘meedoen’ hebben zich stevig genesteld in onze samenleving, ook als het gaat om mensen met een lvb. Deze normen leiden soms tot onzekerheid en frustratie bij degenen die het gevoel hebben hier niet aan te kunnen voldoen. Dat kan leiden tot sociaal wenselijk gedrag, zoals de beperking verhullen en niet laten merken wat je niet begrijpt in het contact met buurtgenoten, teamgenoten of medewerkers in een supermarkt. Dit kan wederzijds onbegrip en schaamte over de eigen beperking veroorzaken. Mensen met een lvb zelfbewust leren communiceren over hun eigen kwetsbaarheid kan een manier zijn om als sociaal werker bij te dragen aan empowerment. Context-sensitief werken is in dit geval werken vanuit het inzicht dat deze maatschappelijke normen bestaan